

УДК 378.015.3:614.8]:378.011.3](045)

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ В УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Талят Азізов, професор кафедри техніко-технологічних дисциплін, охорони праці та безпеки життєдіяльності, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0001-9621-9805

E-mail: taljat999@gmail.com

Вячеслав Люльченко, доцент кафедри техніко-технологічних дисциплін, охорони праці та безпеки життєдіяльності, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-6728-4744

E-mail: slulchenko@ukr.net

Ольга Орлова, доцент кафедри техніко-технологічних дисциплін, охорони праці та безпеки життєдіяльності, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0003-4108-950X

E-mail: oolga2475@gmail.com

В статті досліджені питання, що пов'язані з процесом формування культури безпеки в здобувачів освітнього ступеня «Бакалавр» та «Магістр». Здійснено аналіз основних складових формування культури безпеки у здобувачів вищої освіти, а саме через набуття безпекових знань, перебування в безпечному освітньому середовищі, активна участь у різних безпекових виховних заходах, тренінгах що проводяться в закладі вищої освіти. Детально перевірено реальний стан всіх аспектів формування культури безпеки в здобувачів вищої освіти та враховуючи результати дослідження запропоновано заходи для підвищення рівня формування культури безпеки.

***Ключові слова:** здобувач вищої освіти; культура безпеки; збереження здоров'я; збереження життя; охорона праці; безпека життєдіяльності; цивільний захист; майбутній фахівець; безпекова компетентність; безпекові дисципліни.*

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF CULTURE FORMATION SAFETY AMONG PARTICIPANTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Taliat Azizov, Professor of the Department of Technical and Technological Disciplines, Labor Protection and Life Safety, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0001-9621-9805

E-mail: taljat999@gmail.com

Vyacheslav Lyulchenko, Associate Professor of the Department of Technical and Technological Disciplines, Labor Protection and Life Safety, Pavlo Tychyna Uman State

Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-6728-4744

E-mail: slulchenko@ukr.net

Olga Orlova, Associate Professor of the Department of Technical and Technological Disciplines, Labor Protection and Life Safety, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0003-4108-950X

E-mail: oolga2475@gmail.com

The article examines the issues related to the process of forming a safety culture in bachelor's and master's degree students. The author analyzes the main components of the formation of a safety culture in higher education students, namely, through the acquisition of safety knowledge, staying in a safe educational environment, active participation in various safety educational activities, trainings held in higher education institutions. The real state of all aspects of the formation of safety culture in higher education students is checked in detail and, taking into account the results of the study, measures are proposed to improve the level of safety culture formation.

The modern world is increasingly facing dangerous challenges caused by wars, epidemics, diseases, various types of conflicts, etc., so the training of a future specialist in any field should focus on the formation of a security culture. Given this state of the problem, the higher education system occupies one of the main niches of preparing students for professional safe life, namely, readiness to act in dangerous and emergency situations. In addition, the realization of national security, both personal and societal security, requires a high level of readiness to adapt to new dangers. Taking care of one's physical, mental and social health is an important part of fostering a culture of life safety, especially for today's youth. These elements confirm the growing importance of educational institutions, which are obliged to instill a culture of safety in young people and teach them how to live safely in the natural and social environment.

Therefore, it is important to check the conditions for the formation of security culture among participants in the educational process of higher education institutions.

Keywords: higher education student; safety culture; health protection; life safety; labour protection; life safety; civil protection; future specialist; safety competence; safety disciplines.

Сучасний світ все більше ставить перед людиною небезпечні виклики, що зумовлені війнами, епідеміями, хворобами, різного типу конфліктами тощо, тому підготовка майбутнього фахівця будь-якої галузі повинна орієнтуватися на формування безпекової культури. Враховуючи даний стан проблеми, система вищої освіти займає одну із основних ніш підготовки здобувачів до професійної безпечної життєдіяльності, а саме готовність до дій у небезпечних і надзвичайних ситуаціях. Крім того, реалізація національної безпеки, безпеки як особистої так і суспільства передбачає високий рівень готовності адаптуватися до нових небезпек. Турбота про своє фізичне, психічне та соціальне здоров'я є важливою частиною виховання культури безпеки життєдіяльності, особливо для сучасної молоді. Ці елементи підтверджують зростаюче значення освітніх установ, які зобов'язані прищеплювати молодим людям культуру безпеки та навчати їх, як безпечно жити у природному і в соціальному середовищі.

Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, передбачає забезпечення та урахування безперервних змін у розвитку сучасного суспільства, щоб бути гнучким до створення освітнього простору, з реалізацією мети, щодо сприятливих чинників для формування, як особистості так і компетентного фахівця. Науковець Кравченко Л. окреслює, що освітній процес закладів вищої освіти побудований таким чином, що здобувач отримує обрану спеціальність завдяки опануванню фахових дисциплін. Але поза увагою залишається підготовка майбутнього фахівця до дій у

небезпечних і надзвичайних ситуаціях, як готовність до безпечної життєдіяльності. Заклади освіти повинні формувати безпекову компетентності у здобувачів, через впровадження різних нестандартних підходів, опанування нових навичок та кардинальних змін у підготовці фахівців до нових небезпек [5, с. 128]. Одним із завдань закладів вищої освіти, крім традиційних, повинно стати створення сприятливих умов для формування здорового способу життя в усіх учасників освітнього процесу. Дослідник Баличева Н. дотримується думки, що освітній процес і стан здоров'я здобувачів взаємопов'язані між собою «Чим міцніше здоров'я того, хто навчається, тим продуктивніше буде навчання. В іншому випадку кінцева мета навчання втрачає справжній сенс і свою цінність» [1, с. 235].

Дембіцька С. вважає, що людина постійно перебуває в зоні ризику позбутися здоров'я та життя. Це зумовлено, що в процесі праці можуть бути нещасні випадки, травмування та професійні захворювання, які виникають від процесу створення і експлуатації технологічних комплексів. Крім того в процесі життєдіяльності людина піддається різним небезпекам природного, техногенного та соціального характеру, що вказує на виконання пріоритетного завдання вищої освіти, а саме формування культури безпеки в майбутнього фахівця [3, с. 793].

Слід також приділити увагу створенню сучасного безпечного освітнього середовища, відповідно до вимог Концепції безпеки закладів освіти на 2023–2025 роки, що передбачає забезпечення рівних, належних і безпечних умов для здобуття освіти. Основне завдання Концепції безпеки закладів освіти полягає у створенні безпечної інфраструктури освіти, ефективного попередження та протидія негативним безпековим явищам в світньому середовищі, а також формування компетентностей безпеки в учасників освітнього процесу.

Отже, на виконання Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті [7], а саме реалізацією переорієнтування освітнього процесу закладу вищої освіти з когнітивно-зорієнтованої моделі на особистісно-зорієнтовану, побудовану на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії, партнерства, співпраці всіх учасників освітнього процесу. Даний підхід передбачає формування безпекової культури в здобувачів вищої освіти різного рівня через доповнення всіх освітніх програм безпековим компонентом, впровадження дисциплін вільного вибору, проведення виховних заходів, тренінгів, бесід, зустрічі із фахівцями відповідних установ та проведення дозвілля із врахуванням безпекових питань [6, с. 134]. Тому актуальним є перевірка умов формування безпекової культури в учасників освітнього процесу закладів вищої освіти.

Аспекти формування культури безпеки в здобувачів вищої освіти висвітлено в наукових публікаціях. Зокрема формування культури безпеки як над вирішенням соціально-педагогічної проблеми системи освіти України працюють науковці Бабенко В., Желібо Є., Пашкова А., Пуляк О., Тарасенко А. Проблемою формування культури безпеки життєдіяльності у здобувачів вищих закладів освіти під час виховного процесу займаються Авраменко О., Бібік Н., Зацарний В., Пуляк О., Сидорчук Л. Над удосконаленням змісту безпекових дисциплін працюють Грицюк С., Желібо Є., Зацарний В., Кравченко Л., Михайлюк В. Аналіз особливостей викладання дисципліни «Безпека життєдіяльності та охорона праці» у закладах вищої освіти висвітлено в дослідженнях Балачової Н., Кравченко Л., Мухина В., тощо. На проблемі культури безпечної професійної поведінки в умовах надзвичайної ситуації

зосереджують увагу провідні дослідники, зокрема Березуцький В., Запорожець О., Ярошевська В. та інші. Проте комплексні дослідження процесу формування культури безпеки в здобувачів вищої освіти проводилися частково та безсистемно.

Мета статті полягає в теоретичному висвітленні концептуальних засад формування культури безпеки в учасників освітнього процесу закладів вищої освіти.

Основною частиною освітнього процесу в закладах вищої освіти, а особливо в педагогічних, залишається психолого-педагогічний супровід підготовки здобувача до майбутньої професійної діяльності. А формування безпекової компетентності, що на сьогоднішній день має велике значення для збереження здоров'я та життя, залишається без особливої уваги. Реорганізація освітнього процесу з акцентом на формуванні культури безпеки життєдіяльності, а саме в здобувача розвинути, поглибити, доповнити, закріпити та вдосконалювати безпекові знання, що були отриманні ще в ранньому віці [5, с. 128].

Нам імпонує твердження Бегун В. про те, що «культура безпеки» є вищим етапом розвитку безпеки, коли набуті знання, вміння та навички стають внутрішньою потребою людини, що виконує складну й небезпечну роботу з особистою відповідальністю й виконанням своїх обов'язків кожною діючою особою небезпечного виробництва [4, с. 49]. Відтак, удосконалення освітнього процесу в закладах вищої освіти, а зокрема формування безпекової компетентності, слід врахувати вимоги концепції стійкого розвитку України де передбачено плідну взаємодію людей та життєвого середовища для досягнення гармонії. Наукові доробки дослідників Супрович М. та Шутняк О. дають підстави стверджувати, що опанування безпекових компонентів можливо завдяки підбору, доповнення та удосконалення дисциплін [8, с. 331].

При цьому варто зауважити на те, що у молоді крім підготовки до професійної діяльності, повинна формуватися і психологічна готовність створювати та дотримуватися безпечних умов праці. Слушною є думка Дембіцької С., що формування культури безпеки у здобувачів вищої освіти можливе через опанування фундаментальних знань з безпеки життєдіяльності, охорони праці та цивільного захисту, створення безпечного освітнього середовища в закладах вищої освіти, впровадження інноваційних технологій для викладання дисциплін безпекового циклу та організація тренінгів та виховних заходів [3, с. 795].

Отже, ми погоджуємось із висвітленими вище ідеями та врахували їх при здійсненні дослідно-експериментальної роботи, що передбачала перевірку стану системи формування культури безпеки в здобувачів першого рівня вищої освіти «Бакалавр» та другого – «Магістр».

Дослідження відбувалося відповідно до наступних основних напрямків роботи:

1. Перевірити наявність оформлення та ведення на факультетах журналів реєстрації інструктажів та заходів безпекового характеру з відповідною фіксацією:

Для здобувачів вищої освіти відбувається проведення різних типів інструктажів, як вступний, первинний, повторний, цільовий та позаплановий із відповідною реєстрацією в журналі. Також на факультетах ведеться «Журнал інструктажу здобувачів вищої освіти щодо дій під час оголошення сигналу «Повітряна тривога».

2. Проаналізувати наповнення інформацією безпекового характеру сайтів університету та факультетів:

На сайті університету розміщена вкладка «Безпека освітнього процесу», що містить нормативно-правові документи, положення, інструкції безпекового характеру. Зокрема і на сайті університету та сайтах факультетів висвітлені новини про проведення заходів, які можна диференціювати за напрямками роботи, як надання здобувачам вищої освіти базових знань з основ безпеки та формування поведінки правильних безпекових дій в умовах воєнного стану; правила збереження здоров'я, життя під час бойових дій; надання психологічної підтримки, забезпечення психолого-педагогічного супроводу емоційно вразливих категорій осіб; сприяння адаптації та емоційно-психологічної підтримки тимчасово внутрішньо переміщеним особам; моральна стійкість, витримка, сила волі і твердість духу; протидія ворожій пропаганді, віра в перемогу, підтримання власного емоційного ресурсу; здатність та вміння протистояти негативним емоціям, стресу, тривозі, почуттю небезпеки; адаптація та підтримка студентів з тимчасово окупованих територій; розвиток критичного мислення та медіаграмотності.

Також висвітлено здійснення неформальної освіти серед здобувачів вищої освіти, на теми «Перша домедична допомога в умовах війни», «Психологія стресу та способи боротьби з ним», «Навчання з підвищення ризиків від вибухонебезпечних предметів» тощо.

3. Промоніторити наявність в освітніх програмах, навчальних планах освітнього ступеня «Бакалавр» і «Магістр» безпекового освітнього компонента (обов'язкового чи вибіркового) або змістових модулів / тем, спрямованих на розвиток безпекової взаємодії:

Визначили кілька шляхів формування здоров'язберезувальної компетентності здобувачів університету. Для бакалаврських освітніх програм порядок вивчення безпекових дисциплін забезпечено шляхом формування ключових компетентностей у процесі опанування фахових дисциплін «Охорона праці та безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці та безпеки життєдіяльності в закладах освіти», «Охорона праці», «Охорона праці в галузі», «Інформаційно-комунікаційні технології в початковій освіті», «Безпека праці і життєдіяльності», «Безпека життєдіяльності», «Устаткування закладів готельно-ресторанного господарства», «Гігієна і санітарія в галузі», «Вікова фізіологія, шкільна гігієна», «Вікова фізіологія, шкільна гігієна з основами медичних знань».

Питання організації та забезпечення не тільки індивідуальної безпеки, але й безпеки трудового колективу є ключовими в освітньому процесі другого магістерського рівня підготовки через опанування дисциплін «Цивільний захист та охорона праці в закладах освіти», «Основи хімічної безпеки», «Цивільний захист та охорона праці в галузі», «Цивільний захист». Але, структурні підрозділи, дотримуючись принципів автономії та самоврядування університету, при розробці та реалізації освітніх програм у межах ліцензованої спеціальності (стаття 32 Закону України «Про вищу освіту»), передбачили освітні компоненти, теми або змістові модулі яких спрямовані на розвиток безпекової взаємодії: «Теорія та практика національно-патріотичного виховання у початковій освіті», «Методика навчання математики», «Гроші і кредит», «Організація екскурсійної діяльності», «Методика навчання зарубіжної літератури», «Методика навчання української мови», «Методика навчання української літератури», «Шкільний курс української мови» тощо. Отож, хоч

набуття компетентностей, пов'язаних із знанням та застосуванням положень охорони праці, передбачає практично кожен стандарт вищої освіти підготовки фахівців ОС «Бакалавр» і «Магістр», спостерігаються тенденції до зменшення навчального навантаження та скорочення або об'єднання безпекових дисциплін.

4. Провести анкетування серед здобувачів вищої освіти з метою визначення рівня знань і практичних навичок щодо дій в умовах надзвичайних ситуацій:

Добровільне анкетування констатувало, що здобувачі вищої освіти дали ствердну відповідь на запитання про проведення вступного інструктажу з охорони праці та безпеки життєдіяльності та «Щодо дій в умовах надзвичайних ситуацій». На питання, чи проводили навчання або тренування щодо дій у разі оголошення сигналу «Повітряна тривога» та «Замінування», отримали результат, який засвідчує, що незначна частина респондентів не проходили навчання.

Результати опрацювання питання щодо здійснення дій здобувачами вищої освіти у разі оголошення сигналу «Повітряна тривога» під час освітнього процесу та відпочинку дозволяють фіналізувати, що більшість у разі оголошення сигналу «Повітряна тривога» прямують до укриття, частина дотримуються «Правила двох стін», але деякі не реагують на можливий прояв небезпеки.

Результати відповідей на запитання щодо теоретичної та практичної готовності надання першої допомоги та дій у разі пожежі, демонструють, що більше половини респондентів не готові до вказаних дій. Але більшість бажають пройти відповідне навчання, тому необхідно організувати тренінги для здобувачів на тему «Перша допомога», «Пожежна безпека» тощо із залученням відповідних фахівців. Сучасний інформаційний світ несе ряд небезпек, тому на питання чи здійснювалися бесіди на тему «Безпека в інтернеті: що потрібно знати?», здобувачі відповіли «так» – більше вісімдесяти відсотків, але більше десяти відсотків вказали, що проводилися інші виховні заходи, дотичні темі кібербезпеки.

На питання «Чи вивчали Ви дисципліни, що передбачали ознайомлення з діями в разі отруєння, виникнення пожежі, тощо» більше вісімдесяти відсотків відповіли «так». Але залишається значна частина, що не вивчали або вивчали частково зазначені теми за рахунок дотичних тем або ще вивчалась в школі.

Моніторинг стану формування культури безпеки в здобувачів вказав на необхідність удосконалення враховуючи наступні рекомендації. Для зручності пошуку матеріалів, висвітлення актуальних повідомлень, новин стосовно «Безпеки життєдіяльності», «Охорони праці», «Цивільного захисту» тощо, вважаємо за необхідне розмістити на сайті університету вкладку «Безпека життєдіяльності». Різні виховні заходи, що включають формування безпекової культури в здобувачів вищої освіти із врахуванням сучасних викликів, необхідно зосередити увагу на формуванні готовності здобувачів вищої освіти діяти у нестандартних ситуаціях. А тематик бесід зі здобувачами враховуючи сьогоденні виклики, до прикладу «Дотримання вимог особистої гігієни»; «Чистий дім – чистий розум», «День Ментального здоров'я», «Захист інформаційного простору від російського впливу в освітній та науковій діяльності», «Формування стресотійкості студентів в умовах війни», «Мозок і травма», «Освітній інструментарій протидії ПСО», «Безпека і здоров'я в освітньому середовищі», «Кібергігієна у житті та на роботі» тощо. Рекомендувати включити в навчальні плани усіх освітніх програм як обов'язковий компонент інтегрований курс

«Безпека життєдіяльності та основи охорони праці» для освітнього ступеня «Бакалавр» та «Цивільний захист та охорона праці в галузі» для освітнього ступеня «Магістр».

На сучасному етапі, у закладах вищої освіти, підготовки майбутніх фахівців, а саме формування культури безпеки існують наступні проблеми: через здійснення інтеграції дисциплін «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці», «Цивільний захист», «Охорона праці в галузі» призвело до зменшення академічних годин, а враховуючи принципів автономії та самоврядування університету в освітніх програмах непередбачено безпековий компонент; проведення незначної кількості виховних заходів, що передбачають формування культури безпеки; низька вмотивованість здобувачів до збереження власного здоров'я та життя. Тому необхідно передбачити в кожній освітній програмі викладання безпекових дисциплін, активізувати виховні заходи на безпекову тематику, навчання, тренування, тренінги із залученням фахівців державної служби надзвичайних ситуацій, медичних працівників тощо. Культура безпеки має зайняти головне місце у системі життєдіяльності майбутнього фахівця та сприяти його професійній діяльності та розвитку.

Перспективи подальших досліджень полягають у подальших розвідках даної проблеми, а саме у визначенні механізму наповнення фахових дисциплін безпековими компонентами, а також розробку безпекових дисциплін для вільного вибору здобувачем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баличева Н. В. Формування готовності студентів до здорового способу життя в процесі вивчення дисципліни «Охорона праці та безпека життєдіяльності». *Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: літні диспути: тези доп. III Міжнар. наук.-практ. інтер.-конф.* (11–12 серп. 2021 р.). Дніпро, 2021. С. 235–237. URL: <http://surl.li/euqdy> (дата звернення: 03.04.2024).
2. Безпека життєдіяльності та охорона праці: підручник / В. В. Сокурєнко, О. М. Бандурка, С. М. Бортник та ін.; за заг. ред. В. В. Сокурєнка. Харків: ХНУВС, 2021. 308 с.
3. Дембіцька С. В. Розвиток культури безпеки у здобувачів вищої освіти в умовах надзвичайних ситуацій. *Управління та адміністрування в умовах протидії гібридним загрозам національній безпеці: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 22 листоп. 2023 р.). Київ, 2023. С. 792–794.
4. Журбинський Д., Тарасенко А. Культура безпеки як система знань та умова сталого розвитку суспільства. *Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*. Львів, 2018. Вип. 17. С. 47–52.
5. Кравченко Л. В. Шляхи підвищення ефективності засвоєння дисципліни «безпека життєдіяльності» здобувачами педагогічних закладів вищої освіти. *Вісник науки та освіти*. Кривий Ріг, 2022. № 6(6). С. 126–134. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/3299/3314> (дата звернення: 21.02.2024).
6. Мовмига Н. Є. Формування культури безпеки життєдіяльності студентів у процесі професійної підготовки. *STEM-освіта: науково-практичні аспекти та перспективи розвитку сучасної системи освіти в умовах війни: матеріали Всеукр. наук.-пед. підвищення кваліфікації, 2022 року*. Одеса, 2022. С. 132–136.
7. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року: URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6YF00A?ap=332> (дата звернення 21.01.24).
8. Супрович М., Шутяк О. Концепція сталого розвитку при вивченні «Безпекових» дисциплін. *Інновації в сучасній освіті: методологія, технологія, дидактичні та виховні аспекти: монографія*. Одеса, 2023. С. 329–342.

REFERENCES

1. Balycheva, N. (2021). Formation of students' readiness for a healthy lifestyle in the process of studying the discipline "Occupational safety and life safety". *Integration of Education, Science and Business in the Modern Environment: Summer Debates: Theses add. III International Scientific and Practical Inter.-conf.*

- Dnipro, 235–237. URL: <http://surl.li/eyqdy> [in Ukrainian].
2. Bezpeka zhyttiediialnosti ta okhorona pratsi. V. V. Sokurenko, O. M. Bandurka, S. M. Bortnyk (Eds.). (2021). Kharkiv: KhNUVS [in Ukrainian].
 3. Dembitska, S. V. (2023). Rozvytok kultury bezpeky u zdobuvachiv vyshchoi osvity v umovakh nadzvychainykh situatsii. *Upravlinnia ta administruvannia v umovakh protydii hibrydnykh zahrozam natsionalnoi bezpetsi*: proceedings of the Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi Konferenct. Kyiv, 792–794 [in Ukrainian].
 4. Zhurbynskyi, D., Tarasenko, A. (2018). Kultura bezpeky yak systema znan ta umova staloho rozvytku suspilstva. *Visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu bezpeky zhyttiediialnosti*, 17, 47–52 [in Ukrainian].
 5. Kravchenko, L. V. (2022). Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti zasvoiennia dystsypliny “bezpeka zhyttiediialnosti” zdobuvachamy pedahohichnykh zakladiv vyshchoi osvity. *Visnyk nauky ta osvity. Kryvyi Rih*, 6(6), 126–134. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/3299/3314> [in Ukrainian].
 6. Movmyga, N. C. (2022). Formuvannia kultury bezpeky zhyttiediialnosti studentiv u protsesi profesiinoi pidhotovky. *STEM-osvita: naukovo-praktychni aspekty ta perspektyvy rozvytku suchasnoi systemy osvity v umovakh viiny*: proceedings of the materialy vseukrainskoho naukovo-pedahohichnogo pidvyshchennia kvalifikatsii. Odesa, 132–136 [in Ukrainian].
 7. Pro Stratehiiu staloho rozvytku Ukrainy do 2030 roku. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6YF00A?an=332> [in Ukrainian].
 8. Suprovych, M., Shutiak, O. (2023). Kontsepsiia staloho rozvytku pry vyvchenni “Bezpekovykh” dystsyplin. *Innovatsii v suchasni osviti: metodolohiia, tekhnolohiia, dydaktychni ta vykhovni aspekty*. Odesa [in Ukrainian].